

„Nisam sigurna što je, ali je bitno“ - analiza stavova studenata Sveučilišta u Rijeci o održivom razvoju

NENA RONČEVIĆ, JASMINKA LEDIĆ i BOJANA ČULUM

Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, Hrvatska

U teorijskom dijelu rada daje se prikaz različitih pristupa i definicija održivog razvoja, analizira se uloga visokoškolskih institucija u promicanju ideje održivog razvoja i izloženi su rezultati dosadašnjih istraživanja koja se bave socijalno-ekološkom problematikom. U empirijskom dijelu rada izlažu se rezultati pilot istraživanja provedenog na Sveučilištu u Rijeci (2007.) na uzorku od 105 studenata. Cilj istraživanja bio je ispitati informiranost i razumijevanje koncepta održivog razvoja, kao i stavove i ponašanje povezane s nekim aspektima tog koncepta. Glavna pretpostavka istraživanja, da ispitanici slabo poznaju koncept održivog razvoja, te da, kao posljedica, njihovi stavovi i životne navike ne daju garancije za potreban pristup ovome području, potvrđena je. Drugim riječima, većina ispitanika ne zna definirati održivi razvoj. Ispitanici najmanje percipiraju odgovornost škola u promociji ideje održivog razvoja. Prema njihovom mišljenju, važniju ulogu imaju udruge i mediji, a najvažniju politička razina. Studenti smatraju da je upravo politička volja prva stepenica u promociji ideje održivog razvoja, odakle se onda treba širiti društvom. Bez inicijalne aktivnosti s političke razine promocija ideje održivog razvoja nije moguća.

Ključne riječi: odgoj i obrazovanje za održivi razvoj, stavovi studenata o održivom razvoju

1. Uvod

Bavljenje problematikom održivog razvoja iznimno je kompleksan posao, pa stoga većina autora u uvodnom dijelu svojih radova navodi definiciju kako bi bilo jasno na koji način ga sami istraživači razumijevaju¹. Neke analize pokazuju kako znanstvena i stručna literatura danas nudi gotovo tri stotine definicija održivog razvoja, od čega čak nekoliko desetaka temeljnih. Ipak, još uvijek se najčešće upotrebljava ona koju je ponudila Komisija Ujedinjenih Naroda još davne 1987. godine pod vodstvom bivše norveške premijerke Gro Harlem Brundtland, gdje se održivi razvoj definira kao razvoj koji vodi brigu o potrebama budućih generacija (WCED, 1987.). Postoji i niz

kritičara ovakve definicije: dok jedni smatraju kako ta definicija zapravo ništa ne govori, drugi odgovaraju kako ni ne možemo znati potrebe koje će buduće generacije imati stoga je uopće suvišno o tome govoriti. Neke „novije“ definicije održivog razvoja stavljaju naglasak na gotovo sve društvene probleme s kojima se čovječanstvo danas nosi. Tako Strategija Gospodarske komisije Ujedinjenih naroda za Europu (UNECE) iz 2005. godine tvrdi: „ključne teme održivog razvoja (su) ublažavanje siromaštva, državljanstvo, mir, etika, odgovornost u lokalnom i globalnom kontekstu, demokracija i uprava, pravosuđe, sigurnost, ljudska prava, zdravlje, jednakost spolova, kulturna raznolikost, ruralni i urbani razvoj, gospodarstvo, obrasci proizvodnje i potrošnje, korporativna odgovornost, zaštita okoliša, upravljanje prirodnim resursima i biološka i krajobrazna raznolikost“ (Strategija 2005: 4). Radi se o

¹ Uvodna napomena: u radu se povremeno, iako nije sasvim metodološki opravdano, koriste riječi održivi razvoj i ekološka problematika kao sinonimi.

definiciji koja deklarativno navodi niz pojmova, a i sama Strategija ne ulazi dublje u analizu navedenih pojmova. Proširenje tematike ide u ovom smjeru jer se govori o razvoju koji će poboljšati kvalitetu življenja.

Jedna od najvažnijih činjenica, dakle, kada govorimo o pojmu održivog razvoja jest, da se o njemu još uvijek vode ozbiljne rasprave, odnosno pojam/sintagma „održivi razvoj“ se još problematizira, ali i konkretizira (Cifrić, 1998: 159). Cifrić tako nominalno navodi dvije interpretacije pojma održivog razvoja koje se javljaju u suvremenoj literaturi. Jedna struja smatra „kako se može slijediti dosadašnja logika razvoja modela zapadnog društva i njegovu ekonomsku logiku kao razvojnog društva po kojoj okoliš treba shvatiti kao nešto trajno, statično i što je kao takvo materijalna osnova poželjnih promjena za postizanje cilja, a čemu je potrebna i primjerena zaštita... i u tom pogledu u osnovi ništa bitno se ne mijenja u vremenskom kontinuitetu (neo)liberalnog ekonomskog modela“. Druga struja naglašava potrebne promjene „u socijalnoj sferi: politici, vrijednostima, tehnologiji,... općenito u kulturnom području kako bi se održala prirodna sfera i balans između njih dviju“ (Cifrić, 2001: 162). I drugi autori polaze od teze da ekološke izazove što stoje pred svim suvremenim društvima, i svijetom u cjelini, valja promatrati kao kulturne izazove (Kalanj, 1996: 155).

Vidljivo je dakle, da se ovakve interpretacije održivog razvoja vežu uz odnos između društva i okoliša. Međutim dok se u prvom pristupu traži rješenje unutar postojeće logike modernog društva gdje se okoliš percipira kao nešto što je potrebno zaštititi i konzervirati, u drugom pristupu se traži raskid s takvom praksom i dosadašnjom logikom razvoja društva u kojem primat ima profit. Naime, kako bi se održao prirodni balans između prirodne i kulturne sfere, nužno je razumijevanje korijena ekoloških problema. „Ekološki problemi su praktična smetnja eko-sustavu, a proizlaze iz društvene sfere, pa znanje o objektivnim promjenama eko-sustava bez znanja o društvenim utjecajima nije dovoljno za razumijevanje globalnih ekoloških problema, odnosno ekološke krize (Cifrić, 2001: 163)“.

Daljnje proširenje tematike kod nas uvođi Cifrić, koji napominje kako je procesom globalizacije i postojanjem socijalno-ekološke krize nastala potreba za ekološkim prosvjetiteljstvom i ekološkim civiliziranjem, u kojima bio-etička edukacija postaje temeljna sastavnica (Cifrić, 2006: 283). S porastom ekoloških problema nastaje potreba za znanjima i vrijednostima koji će pri-

donijeti ekološkoj modernizaciji društva (Prittwitz, 1993., prema Cifrić, 2005: 328) tj. rješavanju ekoloških problema, ali i oblikovati svijest i odgovornost čovjeka za negativne posljedice po društvo i okoliš. Ovo potonje referira na potrebu za obrazovanjem i odgojem koji će respektirati vrijednosti prirode i okoliša.

Znanstveno znanje nije dovoljno učinkovito za prevladavanje ekoloških konflikata nego je potrebno orijentacijsko znanje² koje se razvija u bio-etici. „Bio-etika omogućava orijentacijsko snalaženje u ophođenju prema životu, a obrazovni sustav (edukacijski) internaliziranje takvih orijentacijskih znanja u postizanju ciljeva. Zato su obrazovanje i odgoj u obitelji, školi, medijima i profesionalna socijalizacija ključni društveni instrumenti internaliziranja bio-etičkih ciljeva i vrednota“ (Cifrić, 2006: 298). Bio-etička edukacija omogućava orijentacijska znanja i nadilaženje *kulture koristi* u prilog *normativne kulture*. Ona, smatra Cifrić, „ne treba i ne bi smjela biti ograničena na neki nastavni predmet ili sveučilište, jer bio-etički problem počinje u životnoj praksi, ali upravo na sveučilištu i u znanosti nastaje etički diskurs i intelektualno se produbljuje i transferira u etos profesije, najčešće napisan u obliku profesionalnih kodeksa“. Tako profesionalno obrazovanje postaje nezamislivo bez bio-etičke edukacije, što je naročito značajno za one profesije koje imaju neposredno ili posredno dodir s oblicima života (ljudi, životinje, biljke) (Cifrić, 2006: 302.).

Ukoliko se prihvati teza da su potrebne korjenite promjene u kulturnoj sferi, onda je vidljivo kako se promjena traži u drugačijem pristupu primjene znanja, usvajanju novih vještina, a sve temeljeno na novim vrijednostima.

2. Uloga sveučilišta i analiza primjera dobre prakse

U nastavku rada analizira se uloga visokoškolskih institucija u promicanju ideje održivog razvoja i detaljnije se analiziraju rezul-

2 Cifrić definira: „Orijentacijsko znanje stječe se u procesu odgoja (socijalizacije) i po svojoj suštini je – najkraće rečeno – znanje o etičkim načelima, društvenim vrednotama, ljudskom iskustvu i standardima. Znanstveno znanje je „hladno“, objektivno i stavljeno čovjeku na raspolaganje za uporabu. Ono ne sugerira posljedice i smisao cilja ili načina primjene. Orijentacijsko znanje je znanje o tome za koje ciljeve će se znanstveno znanje primijeniti, a za koje nikako neće. Orijentacijsko znanje čovjeka usmjerava na način i granice primjene znanstvenog znanja i tako omogućava stvaranje etičkih kriterija za primjenu znanstvenog znanja.“ (Cifrić, 2006: 298).

tati dosadašnjih istraživanja koja se bave socijalno-ekološkom problematikom.

Uloga visokoškolskih institucija u promociji ideje održivog razvoja je evidentno ključna, jer se istovremeno radi o edukaciji ljudi koji će uskoro donositi nove razvojne odluke, ali i o edukaciji ljudi koji će sami uskoro educirati mlađe naraštaje. Međutim, o ulozi sveučilišta i fakulteta u promociji i implementaciji ideja i načela održivog razvoja relativno se malo pisalo u Hrvatskoj. U dijelu radova³ većinom se samo naglašava važnost da upravo ove institucije trebaju biti pokretači cijelog procesa, a na formalnoj razini došlo je i do potpisivanja nekih međunarodnih dokumenata. Sveučilište u Rijeci, primjerice, implementiralo je u „Strategiju razvoja 2007.-2013.“ UNECE-ovu Strategiju odgoja i obrazovanja za održivi razvoj, čime je odgoj i obrazovanje za održivi razvoj postao jedan od ciljeva na navedenom sveučilištu (UNIRI, Strategija, 2007: 69).

Ulogom sveučilišta bavi se i niz poglavlja u Agendi 21⁴, a u Europi je zaživjela i Povelja COPERNICUS. Navedena Povelja „Visokoškolsko obrazovanje za održivi razvoj“ sadržava akcijski plan koji kroz deset točaka sumira ulogu sveučilišta: 1. dobrovoljno obvezivanje sveučilišta; 2. ekološka etika i održivi uzorci potrošnje; 3. permanentno obrazovanje sveučilišnih djelatnika i promidžba ekološki odgovornog djelovanja sveučilišta; 4. ekologizacija nastave i istraživanja; 5. interdisciplinarnost; 6. širenje znanja i informacija; 7. uspostava mreže; 8. partnerstvo s ostalim područjima društva; 9. obrazovni programi za pojedince i skupine izvan sveučilišta; 10. tehnološki transfer.⁵ Analize studijskih programa sugeriraju zaključak kako se ekološka problematika pretežno obrađuje u predmetima prirodnih znanosti, a u pravilu gotovo uvijek izostaje interdisciplinarni pristup koji zahtijeva ova socijalno-ekološka problematika⁶.

Kao primjer dobre prakse⁷ javlja se pro-

3 Vidi npr. Matutinović, I. (1998.): Uloga sveučilišta u obrazovanju za održivo društvo *Socijalna ekologija* 7(1-2):141-148

4 Detaljnije o ulozi sveučilišta u Agendi 21 vidi u: Kuckartz, U. (1997.): Ekologizacija visokoga školstva, *Socijalna ekologija* 6(1-2):1-22,

5 Detaljnije vidi u: Kuckartz, 1997.

6 Vidi u Kuckartz, 1997.

7 U svijetu postoje primjeri dobre prakse i iako su za sada u manjini, njihov broj raste iz dana u dan. Tu je npr. Sveučilište Cornell čiji kampus nosi naziv Cornell-ov održivi kampus (*Cornell Sustainable Campus*), a na mrežnim stranicama <http://www.ulsf.org/> Udruženja sveučilišnih lidera za održivu budućnost (*Association of University Leaders for Sustainable Future*) može se naći lista mrežnih stranica koje se odnose na programe

održivosti u kampusima, niz raznih projekata, odbora i odjela na institucijama visokog obrazovanja koji se odnose na odgoj i obrazovanje za održivi razvoj. Postoji i inicijativa Virtualnog kampusa za održivu Europu (*The Virtual Campus for a Sustainable Europe*), detaljnije na mrežnim stranicama <http://www.vcse.eu/>.

jekt njemačkog Sveučilišta u Lüneburgu čije moto glasi: *budućnost sveučilišta – sveučilišta budućnosti*. Njihov trogodišnji projekt fokusiran je na slijedeća pitanja: kako se sveučilišta nose s izazovima nove paradigme održivog razvoja i kako se sveučilišta mijenjaju prilikom implementacije održivog razvoja? Polazeći od pretpostavke kako sveučilišta imaju važnu ulogu kao promotori održivog razvoja, njihovu odgovornost vide podjednako u dijelu koji se odnosi na proizvodnju znanja kao i u dijelu koji se odnosi na samo funkcioniranje znanstvenih institucija. Suočavajući se s dimenzijama i kompleksnošću današnjih problema, sveučilišta teško mogu odgovoriti na sve izazove socijalne odgovornosti unutar dane strukture. Stoga koncept održivosti nudi okvir refleksije i akcije, a u temeljima projekta nalazi se pretpostavka o inovativnim konceptima u podučavanju i istraživanju. Sam projekt podijeljen je na šest pod-projekata, koji se odnose na vrlo različite aspekte svakodnevnog sveučilišnog života: održivo vođenje institucija, suradnja u istraživanju i podučavanju, uloga kulture, komunikacije i zdravlja, potrošnja i dizajn prostora na kampusu. Jedan od navedenih šest pod-projekata naziva se „Interdisciplinarnost u podučavanju“, što u osnovi predstavlja pokusni interdisciplinarni studijski program kao model visokog obrazovanja za održivi razvoj. Ovaj dvo-semestralni studij ponuđen je svim studentima Sveučilišta u Lüneburgu, a cilj pod-projekta je poticati interdisciplinarnu kompetenciju i za studente i za nastavnike. Za studente ovaj projekt predstavlja mogućnost interdisciplinarnog studiranja, a za nastavnike mogućnost da podučavaju, odnosno potiču učenje putem rješavanja problema, što u konačnosti potiče suradnju u području održivosti.

Cilj programa je promovirati koncept *Gestaltungskompetenz* koji je primarno orijentiran na interdisciplinarno rješavanje problema, „koji se nosi s kompleksnošću i samodostatan je“. *Gestaltungskompetenz* oblikuje „multidimenzionalnu strukturu kompetencija koja omogućava čovjeku da komunicira i surađuje u kompleksnom i dinamičnom društvenom i prirodnom okolišu“ (de Haan, 2006.). Ovaj koncept potiče razvoj aktivnog uključenja u stvaranju održivog razvoja, a potrebne vještine i sub-kompetencije praktici- raju se putem različitih metoda i procesa. Tako i

održivosti u kampusima, niz raznih projekata, odbora i odjela na institucijama visokog obrazovanja koji se odnose na odgoj i obrazovanje za održivi razvoj. Postoji i inicijativa Virtualnog kampusa za održivu Europu (*The Virtual Campus for a Sustainable Europe*), detaljnije na mrežnim stranicama <http://www.vcse.eu/>.

studijski program Održivost⁸ pretpostavlja kako znanje ne može biti samo transferirano, već treba biti generirano i građeno u konkretnim situacijama vlastitog iskustva. Tijekom perioda od dva semestra, program pruža studentima mogućost identifikacije društvenih problema i globalnih trendova, iz perspektive politike, ekonomije, kulture i društva, te promišljanje o rješavanju istih u interdisciplinarnom dijalogu. Znanstvenici i stručnjaci različitih disciplina sa Sveučilišta, kao i vanjski stručnjaci s praktičnim iskustvom sudjeluju u razgranatom predmetnom programu studija. Za nastavnike, ovakvo profesionalno djelovanje omogućava proces postignuća znanja i omogućava uvjete za samoobrazovanje, odnosno samo-učenje. Cilj je dakle, promovirati razvoj kompetencija za interdisciplinarnost, ali i osvijestiti studente o mogućnostima i ograničenjima, metodama i pristupima vlastite discipline, kako bi kvalitetnije komunicirali s ljudima koji djeluju u drugim disciplinama, a na način koji u konačnici omogućava razvoj zajedničkih rješenja. Osim složene debate i rješavanja pitanja koja se odnose na održivost, cilj je voditi kontroverzne diskusije, riješiti konflikte, složiti se oko kompromisa i razviti zajednička realna rješenja.

Znanja stručnjaka iz različitih disciplina, drugačiji pristupi problemima i specifične metode koje se odnose na predmet istraživanja su integrirani i reflektirani (Bart i Godemann, 2006: 199).

Odgaj i obrazovanje ili edukacija za održivi razvoj postaje danas prioritet koji nalaže promjenu, a ne samo puki transfer znanja. Rast interesa za ovu temu pokazuje i analiza ERIC-ove baze podataka gdje je primjenom bibliometrije utvrđeno da je u razdoblju od 1990. do 2005. godine više od 1000 autora iz 304 institucije u 23 zemlje objavilo ukupno 1479 radova (na engleskom jeziku) koji se bave problematikom edukacije za održivi razvoj (Wright i Pullen, 2007.). Porast broja radova na ovu temu izravno je posljedica UNESCO-ovog desetljeća za odgoj i obrazovanje za održivi razvoj 2005. – 2015. i za očekivati je da će i dalje rasti interes za ovu problematiku. Wright i Pullen primjećuju kako bi trebalo detaljnije analizirati ove radove kako bi se pratilo i ustanovilo na koji se način mijenjala ova problematika.

Prema Kuckartzu, da bi sveučilišta promijenila svoj profil nastave i istraživanja u smjeru održivog razvoja, potrebno je ispuniti dvi-

je pretpostavke: nastavnik mora biti voljan svoje određeno stručno područje urediti na nov način u odnosu na pitanja ekologije i načela održivog razvoja i potrebno je uspostaviti nova radna mjesta, drugačije definirati opis radnog mjesta i u tom području stvarati poticaje za istraživanje i obrazovanje (Kuckartz, 1997: 18). Ovaj pristup implicitno podrazumijeva dvije nužne pretpostavke; potrebno je educirati edukatore i potreban je zaokret u mišljenjima političke elite. Većina nastavnika nema potrebna znanja i vještine kako bi mogli podučavati problematiku, no otvara se pitanje tko će educirati edukatore? Postoje li u našem društvu kritična masa stručnjaka koja bi educirala edukatore?⁹ Još važnije pitanje vezano je uz stavove i mišljenja političke elite vezano uz održivi razvoj: ima li Hrvatska kritičnu masu političara koji su spremni poduzeti korake u ovom smjeru?¹⁰

Cifrić (1998.) upozorava na vjerojatnu stihijnost ukoliko se problematici ne pristupi sa sistemskog stajališta.

3. Analiza socijalno-ekoloških istraživanja

Unutar socijalno-ekološke problematike postoji nekoliko područja koja se najčešće istražuju: stavovi, vrijednosti, ponašanja, kao i informiranost o navedenoj problematici. Ukratko ćemo izložiti neke glavne zaključke istraživanja.

Većina istraživanja koja se provode u Hrvatskoj na temu održivog razvoja, odnosno ona koja se bave socijalno-ekološkom problematikom, najčešće se provode na studentskoj populaciji. Postoji više razloga tome: studentska populacija relativno je lako dostupna istraživačima, a njihovi stavovi, vrijednosti i ponašanja spram ove tematike (kao i drugih) važna su jer je to populacija koja će uskoro ući u svijet rada i time biti novi kreatori daljnje budućnosti.

Jedan od temeljnih koncepata koji se istražuju u području socijalno-ekološke problematike su socijalno-ekološke orijentacije. Istraživanja su pokazala postojanje triju latentnih dimenzija odnosno orijentacija: antropocentrizam (čovjek je po prirodi stvari nadređen prirodi), tehnocentrizam (vjera u tehnologiju koja jedina može osigurati čovječanstvu napredak i putem koje će se iznaći rješenja ekoloških kri-

8 Obrazovni okoliš organiziran je na način da omogućuje umrežavanje i participiranje putem interneta, a situacije učenja koje zahtijevaju suradnju i komunikaciju organizirani su kroz prisustvovanja na radionicama.

9 Jedan od mogućih prijedloga kako pokrenuti edukaciju vidi u Lay, V. (1998.): O akterima odgoja i obrazovanja za održivi razvoj, *Socijalna ekologija* 7 (1-2):149-155

10 U Pregledu postignuća koje je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa izdalo 2007. na nijednom mjestu se ne spominje održivi razvoj.

za) i naturalizam (shvaćanje po kojem je čovjek dio prirode i podložan je njenim zakonima). U Hrvatskoj je objavljeno više radova koji problematiziraju navedeni aspekt (Cifrić, 1990; 1992; 1994; 1994a; 1995; 2004.; Čulig, 1991.). Jedno od novijih istraživanja koje se bavilo tematikom ekološke svijesti mladih (studenti) ukazalo je na relativno rijetko zastupljenu tehnocentričku orijentaciju, odnosno veću prisutnost orijentacije na održivi razvoj¹¹. Također je pokazalo kako većem dijelu ispitanika sam pojam održivog razvoja nije jasan, iako je itekako prisutan u njihovim stavovima kao multidimenzionalan pojam (uvažavanje prirodnih i sociokulturnih pretpostavki) (Šundalić i Pavičić, 2007.).

Istraživanja ekološke svijesti povezana su s istraživanjima vrednota i shvaćanja „dobrog života“ (Cifrić, 1998a.: 76), a usko su vezana uz ekološko ponašanje. Prva istraživanja ekološke svijesti mladih koja su provedena u Zagrebu, rezultirala su nalazom o postojanju pojedinih dimenzija ekološke svijesti među mladima i ukazivala na nedovoljnu socijalnu osvještenost njihovog ekološkog koncepta. (Cifrić i Čulig, 1987., 1989.) Koncept ekološkog ponašanja, kao specifična dimenzija ekološke svijesti podrazumijeva: aktivaciju (preventivno djelovanje na sprečavanje širenja ekoloških problema i očuvanju prirode), promjenu ponašanja (oblikovanje različitih alternativa ponašanja i planiranje novog, ekološki usmjerenog i naviknutog ponašanja) i evaluaciju različitih determinanti ekološkog ponašanja (prema Karajić, 1999: 8). Istraživanjem provedenim 1998. godine na reprezentativnom uzorku punoljetnog stanovništva Republike Hrvatske pokušalo se dovesti u vezu vrijednosne preferencije i ekološko ponašanje ispitanika. Iako takav model, upozorava Karajić, ima ograničenu prediktivnu moć i njegov je doprinos pri objašnjavanju ekološkog ponašanja razmjerno skroman, analiza rezultata je ipak pokazala kako su vrijednosne suprotnosti statistički značajne determinante ekološkog ponašanja. (Karajić, 1999: 18). Autor zaključuje kako: „ekološko ponašanje nije oblikovano ni u području političkih ni u prostoru religijskih sučelnosti, već je značajka kulturne sfere, odnosno sučelnosti 'materijalističkih' i 'post-materijalističkih' vrijednosti. Pritom je tek djelomice ustanovljeno ekološko ponašanje kod 'post-materijalistički' orijentiranih osoba“ (Karajić, 1999: 18). Rezultati ranijih istraživanja pokazuju „jasnu povezanost post-materijalizma i ekologije: post-materijalisti postižu statistički značajno veće rezultate na

11 U literaturi se češće govori o naturalizmu, a u novije vrijeme i ekocentrizmu.

skalama eko-altruizma i eko-ponašanja, a češće su i članovi eko-udruženja“ (Štulhofer i Kufrin, 1996:171). Autori, međutim, zaključuju kako se radi o tek manjem dijelu ispitanika koji su post-materijalistički orijentirani pa je i pro-ekološko ponašanje tek marginalno zastupljeno. Navedeno se objašnjava Inglehartovim modelom: radi se o posljedici niskog životnog standarda. Nameće se i pitanje: s kim pro-ekološka politika može računati (Štulhofer i Kufrin, 1996:182)?

Druga istraživanja (Cifrić, 1997.; 1998a) dovode u vezu problematiku odgovornosti modernog čovjeka (individualno ponašanje čovjeka u svakodnevnicima, što proizlazi iz stila života) operacionaliziranu kao „načini ekološkog ponašanja“ s percepcijom četiri aspekta razumijevanja života (općenita odgovornost za živi svijet koja proizlazi iz čovjekova nadzora) operacionalizirana kao „pravo vrsta na životni prostor“ (Cifrić, 1998a: 81). Navedena istraživanja sugeriraju slijedeće zaključke¹²: ispitanicima je najprihvatljiviji stav kako se čovjekova odgovornost proteže na sav živi i neživi svijet¹³; čovjek nema više prava na životni prostor u odnosu na druge žive vrste; osim čovjeka, posebnu odgovornost imaju i znanstvenici, čija najveća odgovornost treba biti prema čovječanstvu i budućim generacijama; postojanje integralnog shvaćanja ljudske i profesionalne odgovornosti kod ispitanika, te dvije latentne dimenzije prostora ekološkog ponašanja: „praktični ekološki aktivizam“ i „manifestni ekološki aktivizam“ (Cifrić, 1998a: 82-87).

Rezultati analize postojećih istraživanja koja se bave mjerenjem ekološke informiranosti pokazali su slijedeće: neujednačenost definicija predmeta mjerenja, instrumenti su najčešće sadržajno ograničeni na poznavanje osnovnih pojmova ekologije, te nekih aspekata zagađivanja okoliša, čime je predmet mjerenja neopravdano reduciran, a instrumentima su svojstvene i izvedbene, operacionalne manjkavosti (Kufrin, 2003.). Moguća poboljšanja predlažu korištenje prikladnijeg termina „socijalno-ekološka informiranost“, prilikom čega bi trebalo specificirati i razinu informiranosti, odnosno dubinu i širinu razumijevanja socijalno-ekološke problematike. Činjenica je kako u Hrvatskoj ne postoje istraživanja koja se bave socijalno-ekološkom informiranosti bilo koje populacije, usprkos brojnim socijalno-ekološkim istraživanjima (Ku-

12 Radi se o ne-slučajnom uzorku studenata, nisu moguće generalizacije zaključaka.

13 Detaljnije o etos-tipovima u Cifrić, I. (1997.): Etos odgovornosti i ekološka osjetljivost, *Socijalna ekologija* 6 (3):253-272; Cifrić, I. (1997.): Ekološko ponašanje i etos odgovornosti, *Socijalna ekologija* 6 (4): 423-437.

frin, 2003.). Autor razlog ovakvom stanju vidi u činjenici kako u Hrvatskoj jednostavno nema aktera koji bi bili zainteresirani za ozbiljniju ekološku edukaciju, a koji bi istodobno imali moć da takav svoj interes i realiziraju.

Istraživanje Eurobarometra br. 217 „Stavovi građana Europske Unije spram okoliša“ (2004.) pokazalo je, da se muškarci (57%) smatraju nešto informiraniji nego žene (51%) u odnosu na problematiku okoliša. Obrazovanje i informiranost su direktno korelirani, 62% onih koji su bili uključeni u obrazovni sustav do 20 godine i više, smatraju da su dobro informirani, nasuprot 46% ispitanika koji su napustili školu do 15 godine ili ranije. Također je važan zaključak kako europski građani, koji za sebe smatraju da se pro-ekološki ponašaju, istovremeno smatraju da su i dobro informirani (63%), naspram 52% ispitanika koji smatraju da se ponekad pro-ekološki ponašaju (EB 217, 2004:15). Jedno od posljednjih istraživanja Eurobarometra (2008.) analizira stavove građana Europe spram ključne socijalno-ekološke teme: klimatske promjene. Istraživanje je provedeno i u Republici Hrvatskoj na reprezentativnom uzorku od 1000 ispitanika. Tako 70% Hrvata jednako kao i tri četvrtine Europljana smatra da je problem globalnog zatopljenja/klimatskih promjena vrlo ozbiljan problem (na skali od 1 do 10, vrlo ozbiljan 7 – 10). Međutim dok 26% Europljana smatra kako je ozbiljnost klimatskih promjena preuveličavana, istog je stava manje od petine Hrvata (EB 300,2008)¹⁴.

14 Najaktualniji izvještaj današnjice o klimatskim promjenama kojeg je objavio *Međuvladin panel o promjeni klime* (IPCC) ipak sugerira drugačije zaključke i naglašava utjecaj ljudske aktivnosti. U spomenutom izvješću se ističe kako su uzroci klimatskih promjena: promjene u atmosferskim koncentracijama stakleničkih plinova (GHG) i aerosola, zemnom pokrovu i Sunčevom zračenju; globalne emisije GHG-a izazvane ljudskom aktivnošću porasle su od predindustrijskog vremena, s porastom od 70% u razdoblju od 1970. do 2004. godine i s velikom se sigurnošću može tvrditi da je zatopljenje neto učinak ljudskih aktivnosti nakon 1750. godine (IPCC, 2007: 4-5.)

4. Analiza istraživanja stavova studentske populacije Sveučilišta u Rijeci

4.1. Metodologija

U empirijskom dijelu rada iznose se rezultati pilot-istraživanja¹⁵ koje je tijekom studenog i prosinca 2007. godine provedeno na Sveučilištu u Rijeci na uzorku od 105 studenata¹⁶. Cilj istraživanja je ispitati informiranost i razumijevanje koncepta održivog razvoja, kao i stavove i ponašanje povezane s nekim aspektima tog koncepta. Glavna pretpostavka istraživanja je da ispitanici slabo poznaju koncept održivog razvoja, da ga prvenstveno ili u potpunosti identificiraju s područjem zaštite okoliša, te da, kao posljedica, njihovi stavovi i životne navike ne daju garancije za potreban pristup ovome području.

Treba imati na umu kako su aspiracije istraživanja bile dijelom usmjerene na promociju ideje održivog razvoja što je za posljedicu imalo neka metodološko-analitička ograničenja u interpretaciji i generalizaciji rezultata. Nadalje, ispitivanje stavova provedeno je na ispitanicima (studentima) društveno-humanističkih studija te je time izostavljena mogućnost usporedbe sa studentima prirodnih, tehničkih i drugih struka, što se javlja kao bitna varijabla u drugim istraživanjima koja se bave ovom problematikom.

Za potrebe istraživanja konstruiran je *Upitnik o održivom razvoju* koji se sastojao iz 5 dijelova; prva grupa pitanja odnosi se na obilježja ispitanika te pitanja otvorenog tipa u kojemu se od ispitanika traži da opišu svoje poimanje održivog razvoja; druga skupina pitanja odnosi se na stavove o odgovornosti za održivi razvoj, treća skupina na ulogu informiranja i obrazovanja, a četvrta na vlastitu ulogu i ponašanje vezano uz održivi razvoj. Pitanja u upitniku bila su konstruirana na način da ne ukazuju na »poželjan« odgovor, tako da osviješteni stavovi spram održivog razvoja zapravo predstavljaju neslaganje s predloženom tvrdnjom, tj. označena su brojčano niskim rezultatom u ljest-

15 Istraživanje je provedeno u okviru projekta "Sveučilište i vanjsko okruženje u kontekstu europskih integracijskih procesa" koje se provodi na Filozofskom fakultetu u Rijeci, a podupire ga Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

16 Kako je riječ o pilot-istraživanju, radi se o namjernom i pogodnom uzorku. Ukupno je anketirano 105 studenata; od čega je 74,3% s Filozofskog fakulteta u Rijeci i 25,7% s Akademije primijenjenih umjetnosti; ženskog spola je 72,1%, muškog 27,9%; na prvoj godini ukupno je anketirano 56,4%, na drugoj 25,5% i na četvrtoj 18,1%.

vici (Ledić, Čulum, Pavić-Rogošić, 2008: 275).¹⁷

Anketni upitnik sadržavao je ukupno 46 varijabli, od čega su šest otvorenog tipa. Obrada podataka izvršena je putem statističkog programa za društvene znanosti (SPSS 12.0). U obradi i interpretaciji podataka korištena je deskriptivna statistika, a za utvrđivanje razlika,¹⁸ obzirom na neovisne varijable spol i fakultet, primijenjen je t-test. Obzirom na neovisnu varijablu godina studija, primijenjena je analiza varijance¹⁹.

4.2. Razumijevanje, informiranje i obrazovanje za održivi razvoj

Istraživanje je potvrdilo početnu pretpostavku o slabom poznavanju koncepta održivog razvoja i njegovoj identifikaciji sa zaštitom okoliša²⁰. Naime, u odgovorima ispitanika dominira odgovor „ne znam“, čak 41,6%, a gotovo četvrtina ga povezuje s odnosom prema okolišu i prirodi²¹. 15,8% održivi razvoj veže uz probleme društva i posljedice razvoja, dok 4% povezuju ovaj pojam s koncepcijom cjeloživotnog učenja i obrazovanja i podjednako s gospodarskim razvojem. Jedanaest odgovora svrstano je u kategoriju „ostalo“, a kako njihov sadržaj uglavnom ukazuje na nepoznavanje koncepta održivog razvoja, u konačnici se zaključuje kako više od polovice anketiranih nije upoznato, odnosno ne zna definirati održivi razvoj. No daljnja analiza ipak sugerira kako ispitanici percipiraju postojanje ekoloških problema, koji su jedan od tri temeljna stupca održivog razvoja (društvo, ekonomija i ekologija).

Slijedeće pitanje u upitniku odnosilo se na „područja“ s kojih ispitanici dobivaju informacije o održivom razvoju (Tablica 1.). Ispitanici na prvom mjestu navode kako informacije o održivom razvoju primarno dobivaju iz medija, tek nešto više od polovice anketiranih. Čak 40% njih navodi internet kao medij gdje su im dostupne ove informacije. Najmanje informacija o održivom razvoju dobivaju od svojih prijatelja, a još manje su ih dobivali u školi. Naime, čak 85,3% anketiranih informacije o održivom razvoju nisu dobivali u školi što potvrđuje nalaze ranijih istraživanja kako ova tema još uvijek nije zaživjela kroz kurikulume osnovnog i srednjeg obrazovanja.

Provedbom analiza varijance²² utvrđeno je da ispitanici s prve godine pred-diplomskog studija, manje informacija o održivom razvoju dobivaju s interneta, u odnosu na kolege s druge godine²³, studenti s Akademije primijenjenih umjetnosti češće dobivaju informacije o održivom razvoju s interneta u odnosu na ispitanike s Filozofskog fakulteta u Rijeci²⁴. Pretpostavka je da se studenti starijih godina i studenti Akademije više služe internetom kao izvorom informacija (zahtjevi studija i sl.), pa je u skladu s time i ovaj rezultat. Na ostalim varijablama nema razlike u prosječnim odgovorima ispitanika s obzirom na varijablu godina studija (anova), kao ni razlike s obzirom na varijablu spol i fakultet (t-test).

Ispitanici prepoznaju važnost školske edukacije jer se tri četvrtine anketiranih ne slaže s ocjenom kako se učenici u osnovnoj i srednjoj školi poučavaju o održivom razvoju u dovoljnoj mjeri (Tablica 2). Analogno tome, iako nešto niži postotak, 63% stava je i da se fakulteti trebaju baviti promocijom ideje održivog razvoja. O percepciji udruga vlada podijeljeno mišljenje. Gotovo polovica smatra da udruge općenito pridonose ukazivanju nadležnima i široj javnosti na onečišćenja okoliša, na socijalne i slične slučajeve koje treba rješavati, dok se 18,5% ne slaže s tom ocjenom, 20,4% ima neutralan stav, a 12,6% „ne zna/ne zanima ga/ju“. Iako polovica studenata vidi ulogu udruga u jačanju svijesti javnosti, zabrinjava ova druga polovica ispitanika koja ipak ne prepoznaje važnost udruga i njihove zadaće u društvu. Ovakav stav vjerojatno

17 Stupanj slaganja s određenom tvrdnjom ispitanici su mogli procjenjivati na Likertovoj skali, na kojoj smo, pored klasičnog raspona od 1 – uopće se ne slažem, do 5 – u potpunosti se slažem, uveli i dimenziju 0 koja znači ne znam, ne zanima me. Udio odgovora ispitanika u kategoriji „ne znam, ne zanima me“, posebno je analiziran u navedenoj referenci.

18 Svi testovi provedeni su na razini rizika 5%.

19 Testovi statističke značajnosti prosječnih rezultata skupina provedeni su analizom varijance uz odgovarajuće post-hoc testove (Scheffe test za homogene i Tamhane T2 za nehomogene varijance).

20 Pitanje je bilo otvorenog tipa: „Kako biste opisali (defini-rali) Vaše shvaćanje održivog razvoja?“ i nakon socio-demografskih podataka, bilo je prvo pitanje u upitniku.

21 Neki od odgovora koji reprezentiraju navedeni stav: „O održivom razvoju ne znam puno. Iz jedne reklame koju sam vidjela na tv-u pretpostavljam da je riječ o zaštiti okoliša i čovjeka kako bi se smanjilo uništenje prirode i omogućio opstanak ljudi i u dalekoj budućnosti.“; „Održivi razvoj je pojam koji se odnosi na ekologiju. To znači npr. da se ne smije godišnje posjeći više stabala nego što ih je iste godine zasađeno.“; „Održivi razvoj za mene je briga ljudi za okoliš, očuvanje okoliša da bi nama bilo dobro i da bi sve moglo funkcionirati prirodnim tokom.“

22 Testovi statističke značajnosti prosječnih rezultata skupina provedeni su analizom varijance uz odgovarajuće post-hoc testove (Scheffe test za homogene i Tamhane T2 za nehomogene varijance), svi testovi provedeni su na razini rizika 5%.

23 $F = 5,470$; $p < 0,01$; ($\bar{x}_{1.god.} = 2,60$, $s = 1,245$; $\bar{x}_{2.god.} = 3,65$, $s = 1,265$).

24 $t > 2,58$; $p < 0,01$ ($\bar{x}_{apu.} = 3,58$, $s = 1,238$; $\bar{x}_{fri.} = 2,73$, $s = 1,283$).

leži u činjenici o još uvijek nedefiniranoj percepciji civilnog sektora i njegove zadaće u društvu, odnosno, podupire tezu da je iznimno važno da se relevantne društvene teme poput održivog ra-

zvoja pojavljuju u sustavu odgoja i obrazovanja, a ne budu ostavljena drugim dionicima u društvu kao dominantna.

Tablica 1. O održivom razvoju informacije dobivam

		1+2 ¹	3	4+5	\bar{x}	s
1.	U medijima	24,2	25,3	50,5	3,32	1,227
2.	S interneta	38,4	21,2	40,4	2,95	1,32
3.	Od prijatelja	69,8	17,7	12,5	1,9	1,156
4.	U školi	85,3	9,5	5,3	1,84	0,879

Tablica 2. Ocjene stavova o ulozi informiranja i obrazovanja za održivi razvoj

ULOGA INFORMIRANJA I OBRAZOVANJA		0 ²	1+2	3	4+5	\bar{x}	s
1.	U osnovnoj i srednjoj školi učenici se o održivom razvoju poučavaju u dovoljnoj mjeri.	13,3	75,2	8,6	2,9	1,29	0,906
2.	Fakulteti se ne bi trebali posebno baviti promocijom ideje održivog razvoja jer je njihova primarna zadaća priprema studenata za rad u struci.	6,7	62,9	21,9	8,6	1,86	1,13
3.	Udruge općenito ne pridonose ukazivanju nadležnima i široj javnosti na onečišćenja okoliša i na socijalne i slične slučajeve koje treba rješavati.	12,6	48,6	20,4	18,5	2,22	1,488

Provedbom analize varijance nisu utvrđene razlike u prosječnim odgovorima ispitanika na varijablama u Tablici 2. s obzirom na varijablu godina studija, kao ni razlike s obzirom na varijablu spola i fakulteta primjenom t-testa.

U slijedećoj bateriji pitanja (Tablica 3.) stavljen je jači naglasak na ponašanje ispitanika i percepciju vlastite uloge u održivom razvoju. Ispitanici uglavnom percipiraju promjenu klime kao nešto što se već događa, a ne kao nešto što će se dogoditi u dalekoj budućnosti. Iako u znanstvenoj zajednici ne postoji konsenzus radi li se o promjenama koje nastaju pod utjecajem čovjekova djelovanja ili se radi o prirodnom procesu, evidentno je da se sve više širi stav o čovjeku kao uzroku ekoloških problema.

70% ispitanika mišljenja je da zaštita okoliša i očuvanje tradicije nisu manje važni od materijalnog aspekta životnog standarda što je vidljivo iz podatka da dvije trećine smatra kako manifestacije poput Dubrovačkih ljetnih igara, Motovun film festivala i Đakovačkih vezova značajno pridonose zaštiti i promociji prirodnog i kulturnog naslijeđa. Između 61% i 63% anketiranih vode računa o racionalnoj potrošnji vode i električne energije, odnosno smatraju kako vlastito

ponašanje u svakodnevnom životu može imati utjecaj na klimatske promjene. Tijekom kupovine namirnica tek polovica obraća pozornost na zemlju podrijetla i ostale informacije na deklaraciji proizvoda, a nešto manje spremno je izdvajati više novca za ekološke proizvode. Kako se radi o ispitanicima koji većinom žive u Rijeci, za pretpostaviti je kako kupnju namirnica većinom obavljaju roditelji, pa je jasno zašto se radi o ovakvoj raspodjeli odgovora. Konačno (Tablica 4.), neki aspekti samoprocjene ponašanja ukazuju na raspršenost odgovora: podjednako 36,6% ispitanika ostatke hrane baca u smeće, odnosno reciklira i oko trećine anketiranih (ne)koristi ona prijevozna sredstva koja ne zagađuju okolinu²⁵.

Navedeni odgovori potvrđuju početnu hipotezu u potpunosti, iako ispitanici iskazuju svjesnost o posljedicama vlastitog ponašanja na deklarativnoj razini, njihove navike i ponašanje nisu konzistentni čime se ne daje garancija za potreban pristup ovom području.

25 Zbog posebnosti konfiguracije terena na Riječkom području korištenje npr. bicikle kao osnovnog prijevoznog sredstva nije moguća.

Tablica 3. Moja uloga i svakodnevne navike (I)

		0 ³	1+2	3	4+5	\bar{x}	s
8.	Ne trebam brinuti za rješavanje problema ljudi s posebnim potrebama, siromašnih i ostalih marginaliziranih skupina, jer za njih brine država.	1,9	84,8	6,7	6,7	1,55	1
3.	Posljedice promjene klime dogodit će se u dalekoj budućnosti pa me previše ne brinu.	4,8	80,9	9,5	4,8	1,54	0,971
1.	Podizanje životnog standarda (financijski aspekt) smatram najvažnijim. Ostali aspekti (npr. zaštita okoliša, očuvanje tradicije) od manje su važnosti.	1	69,5	19	10,5	1,91	1,136
7.	Manifestacije poput Dubrovačkih ljetnih igara, Motovun film festivala i Đakovačkih vezova ne pridonose značajno zaštiti i promociji prirodnog i kulturnog naslijeđa.	9,6	63,5	17,3	9,6	1,79	1,259
4.	Nemam običaj voditi računa o racionalnoj potrošnji vode i električne energije (npr. zatvarati vodu dok perem zube, gasiti TV kada ne pratim neki program).	2,9	62,9	17,1	17,1	2,09	1,345
2.	Smatram da moje ponašanje u svakodnevnom životu ne može značajno doprinijeti nepoželjnim klimatskim promjenama.	2,9	60,9	18,1	18,1	2,11	1,34
5.	Tijekom kupovine namirnica ne obraćam pozornost na zemlju podrijetla i ostale informacije na deklaraciji proizvoda.	4,8	49,5	16,2	29,5	2,48	1,557
6.	Ne želim izdvajati više novaca za ekološke proizvode.	6,7	46,7	29,5	17,2	2,37	1,288
9.	Koristim ona prijevozna sredstva koja mi omogućuju brz prijevoz i stupanj njihovog zagađenja okoline me ne zabrinjava.		32,4	36,2	31,4	3,04	1,192

Varijabli 08. „Ne trebam brinuti za rješavanje problema ljudi s posebnim potrebama, siromašnih i ostalih marginaliziranih skupina, jer za njih brine država.“ (Tablica 3.) skloniji su ispitanici s prve godine studija, u odnosu na studente četvrte godine²⁶, a varijabli 08. skloniji su muškarci nego žene²⁷. Na ostalim varijablama nema razlike u prosječnim odgovorima ispitanika s obzirom na varijablu godina studija (anova), kao ni razlike s obzirom na varijablu spol i fakultet (t-test).

4.3. Stavovi o odgovornosti za održivi razvoj

Tijekom godina razumijevanje ideje održivog razvoja počelo se dovoditi u usku vezu s „odgovornosti“, odnosno razumijevanje odgovornosti u najširem smislu te riječi veže se u bioteičkoj paradigmi za odgovornost čovječanstva/ljudi za sav živi i neživi svijet što je u konačnici rezultiralo uvođenjem pojma: biofilijiski moral

26 Varijabla 08. $F = 3,232$ $p < 0,05$ ($\bar{x}_{1, \text{god.}} = 1,74$, $s = 1,195$; $\bar{x}_{4, \text{god.}} = 1,06$, $s = 0,243$).

27 Varijabla 08. $t > 196$, $p < 0,05$ ($\bar{x}_m = 2,03$, $s = 1,349$; $\bar{x}_z = 1,37$, $s = 0,767$)

(Meinberg, 1995, prema Cifrić, 2005.). No, tko je primarno zadužen za razvoj svijesti odgovornosti?

Općenito, ispitanici smatraju kako se kod donošenja razvojnih odluka trebaju uvažavati mišljenja znanstvenika, stručnjaka i građana općenito. Dvije trećine pak radije se priklanja stavu kojeg su formirali stručnjaci i „obični ljudi“, nego samo stručnjaci. Na pitanje leži li odgovornost za održivi razvoj primarno na znanstvenicima, stručnjacima i političarima, a ne na građanima, vidljivo je raspršenje odgovora: dvije trećine ispitanika ne slaže se s tom ocjenom. Analogno tome, tri četvrtine smatra kako je recikliranje obveza svakog građanina, a ne isključivo tvrtki čija je djelatnost recikliranje. Mišljenja su i kako ljudi trebaju mijenjati svoje svakodnevne navike, prepoznaju koliki utjecaj imaju svakodnevne navike na globalno zagrijavanje, pa smatraju da problem rješavanja globalnog zagrijavanja ne leži isključivo na znanstvenicima. 70,4% smatra kako oni sami mogu doprinijeti održivom razvoju, dok 12,4% „ne zna“, 16,2% ima neutralan stav. S obzirom da se više od polovice anketiranih na početku upitnika izjasnilo kako ne poznaju ili ne mogu definirati koncept

održivog razvoja, vjerojatno je kako su ispitanici tijekom popunjavanja upitnika ipak dobili uvid u odrednice i dimenzije koncepta. Time je i postignuta svrha dijela istraživanja koji je bio usmjeren na promociju ideje održivog razvoja.

Gotovo podjednaka raspodjela odgovora javlja se na slijedeće dvije tvrdnje. Nešto manje od tri četvrtine anketiranih prepoznaju važnost udruga u zaštiti okoliša i pružanju socijalnih usluga, kao što i tvrtke prema njihovom mišljenju, trebaju posvećivati pažnju i drugim aspektima

svog poslovanja (npr. dobavljačima i kupcima, lokalnoj zajednici, prirodnim resursima i sl.).

Više od četvrtine smatra ipak kako se državna uprava i lokalna i regionalna (područna) samouprava trebaju baviti tekućim problemima, a ostaviti budućim generacijama da rješavaju probleme koji se naziru, što sugerira zaključak kako ipak postoji niz drugih problema u hrvatskom društvu danas, koji se trebaju rješavati, a pitanja održivog razvoja još uvijek nisu toliko aktualna ili goruća.

Tablica 4.* Stavovi o odgovornosti za održivi razvoj

		0	1+2	3	4+5	\bar{x}	s
3.	Kod donošenja razvojnih odluka (npr. poticanje gospodarstva) Vlada ne treba uvažavati mišljenja znanstvenika i stručnjaka, jer su za taj posao zaduženi političari i službenici.	1	92,4	4,8	1,9	1,21	0,716
2.	Kod donošenja strateških odluka o razvoju pojedinog kraja, lokalne vlasti ne trebaju konzultirati građane jer je riječ o odlukama za opće dobro.	0	92,3	3,8	3,9	1,33	0,841
7.	Vjerujem da će znanstvenici pronaći način da riješe problem globalnog zagrijavanja bez potrebe da ljudi mijenjaju svoje svakodnevne navike.	7,6	79	7,6	5,7	1,4	1,006
5.	Recikliranje je obaveza tvrtki čija je to djelatnost, a ne svakog građanina.	4,8	74	13,5	7,7	1,63	1,191
9.	Udruge nemaju osobito važnu ulogu u zaštiti okoliša i pružanju socijalnih usluga (npr. brizi za starije, pomoć invalidima i sl.)	7,6	73,3	12,4	6,7	1,58	1,108
4.	Tvrtke ne trebaju pažnju posvećivati drugim elementima svoga poslovanja (npr. dobavljačima i kupcima, lokalnoj zajednici, prirodnim resursima i sl.) već poštivati zakone, brinuti o kvalitetnoj proizvodnji i profitu.	8,6	72,3	13,3	5,8	1,53	1,101
10.	Osobno ne mogu učiniti ništa za doprinos održivom razvoju.	12,4	70,4	16,2	1	1,37	0,963
6.	Odgovornost za održivi razvoj ne leži na građanima već znanstvenicima, stručnjacima i političarima.	10,6	65,4	14,4	9,6	1,79	1,267
8.	Pri donošenju neke odluke radije bih se priklonio/la onome stavu kojega isključivo zastupa tim stručnjaka nego onome kojega su formirali stručnjaci i „obični ljudi“.	7,7	65,4	14,4	12,5	1,86	1,318
1.	Vlada i lokalna i regionalna (područna) samouprava trebaju se usredotočiti na tekuće probleme i ostaviti budućim generacijama da rješavaju probleme koji se naziru, ali će tek u budućnosti postati aktualni.	3,8	52,9	16,3	26,9	2,38	1,449

* Ovu bateriju pitanja pokušali smo reducirati faktorskom analizom, metodom glavnih komponenti, pod Gutman-Kaisserovim kriterijem, čime su dobivena tri faktora, ali s malim postotkom ukupne objašnjene varijance. Detaljnijom analizom možemo tvrditi da se radi o jednodimenzionalnom prostoru.

Provedbom analize varijance nisu utvrđene razlike u prosječnim odgovorima ispitanika na varijablama u Tablici 4. s obzirom na varijablu godina studija, kao ni razlike s obzirom na varijablu spola i fakulteta primjenom t-testa.

S druge strane rezultati na slijedećoj bateriji pitanja (Tablica 5.) sugeriraju kako ispitanici prepoznaju važnost promocije ideje održivog razvoja, jer između dvije trećine i 86% anketiranih smatra kako ovu ideju trebaju promicati škole, udruge, mediji, državna uprava te lokalna i regionalna samouprava. Zanimljiv je nalaz kako najmanje prepoznaju važnost škole kao aktivnog promicatelja informiranja i obrazovanja za održivi razvoj. Ispitanici vjerojatno smatraju kako gradivo u školama ionako već previše opterećuje

prosječnog učenika pa bi dodatne teme još više opteretile i učenike i učitelje, a moguće je da dio njih smatra kako je sama tematika održivog razvoja prekompleksna da bi se podučavala na ovim razinama. Moguće je u ovim odgovorima generalno prepoznati pad utjecaja škole na formiranje stavova i ponašanja. Najveću ulogu u promicanju ideje ispitanici stavljaju na ulogu državne uprave i lokalne i regionalne samouprave, čime se nameće zaključak kako, prema njihovom mišljenju, najveća odgovornost leži ipak u domeni politike i političara.

Nema razlike u prosječnim odgovorima ispitanika s obzirom na varijablu godina studija (anova), kao ni razlike s obzirom na varijablu spol i fakultet (t-test).

Tablica 5. Odgovornost za sustavno promicanje ideje održivog razvoja

		1+2 ^s	3	4+5	\bar{x}	s
1.	Državna i lokalna uprava (vlade, županije, gradske vlasti)	6	7,9	86,1	4,38	0,936
2.	Mediji	6,1	14,3	79,6	4,24	0,953
3.	Udruge	10,1	13,1	76,8	4,09	1,098
4.	Škole	11,2	23,5	65,3	3,87	1,032

5. Zaključak

Istraživanje je potvrdilo početnu pretpostavku istraživanja. Ispitanici slabo poznaju koncept održivog razvoja i većina ga identificira s zaštitom okoliša. Naime, u odgovorima ispitanika dominira odgovor „ne znam“, čak 41,6%, a gotovo četvrtina ga povezuje s odnosom prema okolišu i prirodi. Jedanaest odgovora svrstano je u kategoriju „ostalo“, a kako njihov sadržaj uglavnom ukazuje na nepoznavanje koncepta održivog razvoja, u konačnici se zaključuje kako više od polovice anketiranih uopće ne poznaje ili slabo poznaje koncept održivog razvoja. Iako ispitanici iskazuju svjesnost o posljedicama vlastitog ponašanja na deklarativnoj razini, njihove navike i ponašanje nisu konzistentni čime se ne daje garancija za potreban pristup ovom području.

Ispitanici na prvom mjestu navode kako informacije o održivom razvoju primarno dobivaju iz medija, tek nešto više od polovice anketiranih. Čak 40% njih navodi internet kao medij gdje su im dostupne ove informacije. 85,3% anketiranih informacije o održivom razvoju nisu dobivali u

školi što potvrđuje nalaze ranijih istraživanja kako ova tema još uvijek nije zaživjela kroz kurikulare osnovnog i srednjeg obrazovanja. Najmanje prepoznaju važnost škole kao aktivnog promicatelja informiranja i obrazovanja za održivi razvoj, pa je moguće u ovim odgovorima generalno prepoznati pad utjecaja škole na formiranje stavova i ponašanja. Najveću ulogu u promicanju ideje ispitanici stavljaju na ulogu državne uprave i lokalne i regionalne samouprave čime se nameće zaključak kako, prema njihovom mišljenju, najveća odgovornost leži ipak u domeni politike i političara. Dakle, upravo je politička volja prva stepenica u promociji ideje održivog razvoja, odakle se onda treba širiti društvom. Bez inicijalne aktivnosti s političke razine promocija ideje održivog razvoja nije moguća.

Ispitanici, nadalje, smatraju kako se kod donošenja razvojnih odluka trebaju uvažavati mišljenja znanstvenika, stručnjaka i građana općenito, a 61% anketiranih smatra kako vlastito ponašanje u svakodnevnom životu može imati utjecaj na klimatske promjene. 70,4% smatra kako oni sami mogu doprinijeti održivom razvo-

ju. S obzirom da se više od polovice anketiranih na početku upitnika izjasnilo kako ne poznaju ili ne mogu definirati koncept održivog razvoja, vjerojatno je kako su ispitanici tijekom popunjavanja upitnika ipak dobili uvid u odrednice i dimenzije koncepta. Time je i postignuta svrha dijela istraživanja koji je bio umjeren na promociju ideje održivog razvoja.

Ispitanici se na većini zavisnih varijabli ne razlikuju u prosječnim odgovorima, s obzirom na varijablu, spol, fakultet i godinu studija, iz čega slijedi zaključak o nepostojanju nekih temeljnih i/ili strukturnih razlika među ispitanicima.

Sve su glasija upozorenja kako se krećemo u neodrživom smjeru, što postavlja zahtjev da se ciljevi i sadržaji u programima edukacije moraju formirati na postojećim zahtjevima prakse i realnosti, odnosno promjenama koje proistječu iz znanstvenog i društvenog razvoja. Za ozbiljno shvaćanje važnosti ekološke edukacije, odnosno edukacije za održivi razvoj, važna je društvena klima koja podupire održivost, za koju se čini da je u prethodnom razdoblju prilično izostala. Spoznaja o deficitu ekološke edukacije pretpostavlja promjene svijesti ne samo u obrazovnoj politici nego i u cijelom društvu (Cifrić, 2005: 337). Neke analize sugeriraju zaključak kako je izglednije da će u bližoj budućnosti prevladavati pristup temeljem kojega se ekološka edukacija razumijeva u užem smislu, kroz sastavnice okoliša i njegovu zaštitu, dok će interdisciplinarni pristup odgoju i obrazovanju za održivi razvoj još neko vrijeme

pričekati (Črnjar, Vahtar-Jurković, Rončević, 2008.). Međutim, treba imati na umu da je održivi razvoj *proces*, a „proces održivog razvoja inherentno je proces učenja, kojim možemo, ako smo tako odabrali, učiti graditi kapacitete i sposobnosti da bismo živjeli na održiviji način“ (Lay, 2005.).

Pretpostavka implementacije ideje održivog razvoja je povećanje osviještenosti i znanja o načinima praktične realizacije te paradigme u svakodnevnom životu i stoga je upravo na sustavu odgoja i obrazovanja velika odgovornost u postizanju istog. Posebnu odgovornost nose sveučilišta kao promotori novina. Na primjeru Sveučilišta u Njemačkoj prikazan je projekt, pokrenut kako bi se potaklo obrazovanje za održivi razvoj, ali je pretpostavka tome bilo pokretanje procesa održivosti unutar same institucije.

Ključno pitanje se nalazi na razini politike: kako postići da jedan od ciljeva odgoja i obrazovanja bude edukacija za održivi razvoj? Uz pitanje djelovanja političke elite važno je i pitanje edukacije edukatora. Naime, ekološka pismenost, „pismenost 21. stoljeća“ preduvjet je razvoju ne samo svakog pojedinca, nego i opće društvenoj dobrobiti. Zahtjevi nove pismenosti temelje se na neophodnosti trajnog usvajanja novih znanja, vještina i sposobnosti. Prijelaz u održivo društvo predstavljat će veliki znanstveni, tehnički, politički, vrijednosni i kulturni izazov koji će tražiti potpuno nove ideje, nov način razmišljanja, nove vrijednosti i nove pristupe (Kirn, 2002.).

Literatura:

- Barth, M., Godemann, J. (2006): Study Programme Sustainability – a way to impart competencies for handling sustainability?, u Adomssent, M., Godemann, J., Leicht, A., Busch, A. (eds): *Higher Education for Sustainability: New Challenges from a Global Perspective*, Frankfurt/M.: Verlag für Akademische Schriften, str.198-207
- Črnjar, M., Vahtar-Jurković, K., Rončević, N. (2008.): Uloga regionalne samouprave u edukaciji za održivi razvoj – primjer Primorsko-goranske županije, u Uzelac V., Vujčić L. (ur): *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*, Sv.02. (str. 9-20), Rijeka: Sveučilište u Rijeci
- De Haan, G. (2006): The BLK '21' programme in Germany: a 'Gestaltungskompetenz' based model for Education for Sustainable Development, u: *Environmental Education Research* 12(1):19-32
- Cifrić, I. (1989.): *Socijalna ekologija: prilozi zasnivanju discipline*, Zagreb: Globus
- Cifrić, I. (1990.): Latentne dimenzije socijalnoekoloških koncepcija, *Sociologija* 32(1-2):129-141
- Cifrić, I. (1992.): Čovjek između prirode i tehnike, *Revija za sociologiju* 23(3-4):179-192
- Cifrić, I. (1994.): Antropocentrizam i naturalizam: uporišta modernog mišljenja, *Socijalna ekologija* 3(2):123-147
- Cifrić, I. (1994a): *Napredak i opstanak*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta
- Cifrić, I. (1995.): Socijalno ekološke orijentacije i odnos prema vjeri u kontekstu tranzicije, *Socijalna ekologija* 4(1):15-34

- Cifrić, I. (1998.): Prilog raspravi o obrazovanju i održivom razvoju: ili znamo li o čemu govorimo? *Socijalna ekologija* 7(1-2):157-162
- Cifrić, I. (1998a): Ekološka etika: odgovornost za okoliš – odgovornost za život, u Cifrić I. (ur.): *Bio-etika. Etička iskušenja znanosti i društva*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 73-96
- Cifrić, I. (2001.): Ekskurs o održivom razvoju, *Socijalna ekologija* 10(3):157-170
- Cifrić, I. (2004.): Oriјentacijski identitet. Socijalnoekološke oriјentacije kao obilježja identiteta, *Socijalna ekologija* 13(3-4):221-255
- Cifrić, I. (2005.): Ekološka edukacija, *Filozofska istraživanja* 25(2):327-344
- Cifrić, I. (2006.): Bio-etička ekumena. Potreba za oriјentacijskim znanjem, *Socijalna ekologija*, 15(4):283-310
- Čulig, B. (1991.): Globalne ekološke oriјentacije, *Revija za sociologiju* 22(1):121-151
- Cifrić, I., Čulig, B. (1987.): *Ekološka svijest mladih*, Zagreb: CDD i Zavod za sociologiju FF
- Eurobarometer 217 (2004): Attitudes of European citizens towards the environment
URL= http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm (15. rujna 2008.)
- Eurobarometer 300 (2008): Stavovi građana Europe spram klimatskih promjena
URL= http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm (15. rujna 2008.)
- IPCC (2007.): *Međuvladin panel o promjeni klime, Četvrto izvješće o procjeni, Sažetak za donositelje politike* URL= http://klima.hr/razno/priopcenja/IPCC_IVizvj2007.pdf (01. srpnja 2008.)
- Kalanj, R. (1996.): Ekološki izazovi kao kulturni izazovi, *Socijalna ekologija* 5(2):155-169
- Karajić, N. (1999.): Vrijednosne preferencije i ekološko ponašanje, *Socijalna ekologija* 8(1-2):1-12
- Kim, A. (2000.): Održivi razvoj i environmentalističke vrijednosti, *Socijalna ekologija* 9(3):149-162
- Kuckartz, U. (1997.): Ekologizacija visokog školstva, *Socijalna ekologija* 6(1-2):1-22
- Kufrin, K. (2003.): Mjerenje ekološke informiranosti, *Socijalna ekologija* 12(1-2):1-26
- Lay, V. (2005.): Integralna održivost i učenje, *Društvena istraživanja* 14(3):353-377
- Ledić, J., Čulum, B. Pavić-Rogošić, L. (2008.): Razumijevanje održivog razvoja – gdje smo i kuda idemo? U Uzelac, V., Vujčić, L. (ur): *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj Sv.1.*, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, str. 273-286
- Strategija gospodarske komisije Ujedinjenih naroda za Europu Za obrazovanje za održivi razvoj* (2005.): Vilnius, 17.-18. ožujka 2005.
URL=http://www.mzopu.hr/doc/Strategija_obrazovanja_za_odrzivi_razvoj_20102006.pdf (28. rujna 2007.)
- Strategija Sveučilišta u Rijeci 2007-2013* (2007.):
URL=http://www.uniri.hr/hr/propisi_i_dokumenti/Strategija%20UniRi%2019Lip_2007.pdf (01. ožujka 2008.)
- Štulhofer, A., Kufrin, K. (1996.): Od obilja do altruizma i druge ekološke priče – Post-materijalistički sindrom i ekološke vrijednosti u Hrvatskoj, *Socijalna ekologija* 5(2):171-184
- Šundalić, A., Pavić, Ž. (2007.): Ekološka svijest mladih: između održivog razvoja i tehnocentrizma, *Socijalna ekologija* 16(4):279-296
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987.): *Our Common Future*, URL= <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> (13. listopada 2008.)
- Wright, T., Pullen, P. (2007): Examining the Literature: A Bibliometric Study of ESD Journal Articles in the Education Resources Information Center Database, *Journal of Education for Sustainable Development* 1(1):77-90; URL= <http://jsd.sagepub.com> (10. studenog 2007.)

"I'm not sure what it is, but it is important" - Analysis of the Attitudes of Students of University of Rijeka in Terms of Sustainable Development

NENA RONČEVIĆ, JASMINKA LEDIĆ i BOJANA ČULUM
Department of Pedagogy, Faculty of Philosophy,
University of Rijeka, Rijeka, Croatia

Summary

Theoretical part of this paper consists of a coherent overview of different approaches and definitions of sustainable development and analyses of the role that higher education institutions (should) play in promoting the sustainable development. Furthermore, relevant research results regarding this concept are presented. The empirical part of paper analyses results of a pilot study conducted in 2007 at the University of Rijeka on a sample of 105 students. The objective of this study was to examine the level of awareness and understanding of the concept of sustainable development, as well as to investigate the attitudes and behaviors related to some aspects of this concept. The main hypothesis how students are not familiar with the concept of sustainable development and how, consequently, their attitudes and life habits do not give necessary guaranty needed for this approach, has been confirmed. In other words, most of the examinees cannot define sustainable development. The examinees perceive schools as having the lowest responsibility in the promotion of the idea of sustainable development. According to their opinion, the media and civil society institutions have a considerable role while the maximal responsibility lies on the political level. Students regard political willingness as the first step in the promotion of sustainable development, from where it can spread throw society. Without initial activity from the political level the promotion of the idea of sustainable development is not possible.

Key words: education for sustainable development, student attitudes towards sustainable development